

FIGYELŐ

A PÓRE ÉLET

Lakatos István: *Paradicsomkert.*

Összegyűjtött versek és szépprózai munkák
Tevan, Békéscsaba, 1993. 548 oldal, 490 Ft

Nem szerencsés, ha a költő tanácsot ad a sorsnak, mert olykor megfogadja, s nem bizonyos, hogy a konstruktív javaslatokat vállalja. A Moira tudja, micsoda harmóniát csikarhat ki a szenvedés diszsonanciája az alkotóból; a Parnasszuson értenek a művészethez. Lakatos, aki szinte legfiatalabbként került már pályája kezdetén is az irodalmi élet ifjú vezetőiként számon tartott *Újhold*-kör lírikusai közé, nem számolt mestersége mitológiai erejével. Azt még, hogy, amint közölte, az ember menthetetlen, következmény nélkül leírhatta, az Ókor sose kételkedett abban, hogy az embereken csak pillanatokra lehet segíteni, ám a fiatalosan hetyke kijelentés, hogy az alkotás nem több, mint kutyának játszott hegedűszó, aligha volt vállalható Apolló fülének: ha elfogadná, félelem és művészet teremtette önmaga létjogosultságát vonná kétségbe. A költő egyébként maga hívta ki maga ellen a szörnyeket, mikor elárulta titkát: „*Engem nem válthat meg, csak a fájdalom.*” Hát akkor váltsa meg – határoztak a későbbi műfordító celláját belengő églakók, s Klió, ha pirulva is, kollaborált: két olyan szörnyeteget, egyazon időben, egy történelmi időszakon belül, mint Hitler és Sztálin, nemigen láttak még színpadon. A megváltó fájdalom másfelől is segítette a költőt, megadta neki az üldözések és üldöztetések idején az empátia áldását, veszélyforrását. Mikor Lakatos nevét már jegyezték az irodalmi tőzsdén, az akkori paraméterek között úgy látszott, nemhogy életműve nem lesz, de élete sem. Nem jogállamban élt, egy terror árnyékában, ahol a menekülés útjai közül csak az emigráció és az öngyilkosság határsávjában nem kértek útlevelet. A pokol bugyraiból a költő a börtönt választotta, a rabságban for-

ditott antik művekben szereplő isteni apparátus érdeklődve figyelte, hogyan válszol a történelem kérdéseire. A költő jól felelt: hogy a valódi fegyház a becstelen élet és a meg nem tagadott meggyőződés az igazi szabadság, leírta nem egy versében.

Tulajdonképpen csodagyerek volt, ha vidéki otthonában nem állt is akkora reflektorfényben a szinte első éveitől versben gondolkodó kisfiú, mint a fővárosban élő alkotók eleve irodalmi közegben növekvő sarjai. Családjá viszont tudta, mit ér, nevelői is felismerték különleges képességeit, maga a szakma meglepő hamar visszaigazolta: tizenhét évesen már ott mozog a történelmi időszak legszigorúbb bírálói, az *Újhold* fiataljai között. A jelzős főnév megállapítását büszke címként viselő poeta doctus ritmust, harmóniát szokatlan érzékenységgel, belső hallással érzékelő zenei füllel született, rimképletei, ütemező technikája a legváratlanabb formái bravúrokra képesíti, s ami azonnal feltűnik versépitő megoldásaiban, soráiból, témaköréből nemcsak izlése alakulása, szellemi képlete, de szellemi életrajza is rekonstruálható. Minden írásában tetten érhető, mikor melyik mesterét követi. Önálló útja akkor kezdődik, amikor saját speciális tematikájára rátalál, s elfelejti, valaha úgy építkezett, ahogy a nagy elődök, Arany János-ot, a Nyugatosok módján: lán-gok és kardhegyek között bolyongott, míg végre szembetalálkozott önmagával. Ahogy nyomon követhető, mikor kinek a bűvöletébe esett, kihallik, mekkora szerepe van a történelemnek abban, hogy hangját cserélje, mert amit epodosban elmond, ott persze nem a pártusoktól aggódik és tőlük félti Romulus – Árpád – népét, Rákosinak szól a modern „*quo-quo scelesti*” intelem; a modernizált sermo sem a Via Sacrán bolyongó Horatiust idézi, a magyar Forum lekerül a Darling eszpresszóba – korának az a Rostruma –, nyolc évvel a magyar forradalom kitörése előtt ott bujkál az előrejelzése az egyszer majd elkerülhetetlennek. Egyszer, a második

világháború idején, már állt a pokol tornácán, de közeleg az új apokalipszis, nem békélnek a szörnyek, amelyek bicskei, etyeki pokoltüzebe szinte belevakult. A személyes trauma költői fejlődése útján egyetemes mondanivalóvá terebélyesedett, a recenzens meglepődik, mert a költő immár nem udvarias, elhagyta az antik eposz eleganciáját: ha a történelem lealjasodott, hadd olvassa az utókor. Lakatos fiatal keze úgy irt hőskölte-ményt, mintha Kafka tette volna Trója égése idején; a történelem pörölycsapására szerencsére az alkotás ütésével felelt: rögzítette nemzeti meggyaláztatásunk pillanatait.

Lirai szókincse párhuzamosan változik az epikaival, a parázsló indulatok tragikus objektivitássá szelidülnek, tektonikus mozgásrendszere más lesz, a rezgések e korszakban nem a szülés teremtő rángását, de az agónia görcseit közvetítik: Lakatos magánéletének csolnakán nemcsak ő maga, a fasizmus hánykolódik. Az Auschwitzig üldözött és örökre siratott lány figuráját tárgyilagossá merevedett részvéte kitorölhetetlenül olvasói emlékezetébe vési, Lakatos nem saját vesztesége miatt sir, hanem a megsértett humánumért. Már nem rezegnek sorai között az üres lárvák, a golya elszállt, elvitte csőrében a nyarat, ösztövérvén nyulai csüggedten rágják a száraz fakérget, körötte egy megőrült világ diszletei. Hol vannak már Lakatos terzinái, a kínjai között is vállalt édes élet, a veszély, mint Prométheusz keselyűje egy közösség felett köröz, ugyan ki tudja jobban nála, hogy „*mentené egy nemzedék immár póre életét*”. Szembe kell nézni a halálnál sokkal irgalmatlanabb étellel, az etika posztulációja mégsem változhatik: „*kínosztatok hát vitélzül, hagyom, még nálatok a hatalom*”, akkor se mond mást és nem tesz, csak ami megegyezik hitével.

Még 1956 sehol, amikor Lakatos belesikolt a kilátástalannak érzékelt éjszakába, amely természetként emésztette: „*nézd, hazánkat kifosztják, jaj, édes Magyarország*”. Van, aki a szenvedéstől egyre hangosabbá válik, Lakatos elcsendesül. Irreális képei hirtelen kigyúlnak a realitás diszletei között, s úgy világítják meg liráját, epikáját, ahogy nagy eső után a szűrt napfényben olykor felfénylik egy-egy bokor, egy szál virág. Csillognak a széttört realitás

cserepei, mostanra tanulja meg igazán, amikről azt hitte pályája kezdetén, hogy mindig tudta, Babits törvényét: a dinamika erejét olykor megsokszorozza a statika. A költő tudomásul vette mindazt, amivel számolnia kellett, lirája és epikus versei boltozata megszilárdult, elvisel bármi terhelést. Soraiban Anna Mártával, Márta számtalan más női figurával azonosul, nincs már a költő számára külön profil, csak profil. Saját élete fogytán mások életét gyászolja meg, a vörös tüzek elhamvadtak a réten, a csóvahajigáló rókákat elnyelte a tél, akit átölel, már régen nem ember, akkor sem, ha az, hanem a halál felé ballagó emberiség, holdfényesen, könnyektől vizesen. Lakatos záró verseiben már kerek a világ, nincs annál szomorúbb, nincs nála gyönyörűbb, örök csak a művészet, halhatatlan csak a művész, halandó csak a halál.

Az utolsó négy-öt esztendőben nem egy váratlan irodalmi szenzációval lett gazdagabb a magyar próza; mikor Lakatos összegyűjtötte, egybeszerkesztette és kiegészítette életrajzát, a FARSANG-ot, elmosolyodtak a föld forgását ironikus közönnyel szemlélő istenek. Lakatos remeklése olyan vallomás, hogy olvasója nehezen tudná elfelejteni. Ebben a könyvben valami olyan sikerült, ami csak a kivételes kegyelemben részesülő életrajziróknak szokott, akik kezét angyalok vezetik, s váratlan bábák álltak az alkotás szülőágya mellett. Sajátságos névsor ez, Szent Ágostonnal kezdődik, de benne van Schönberg éppúgy, mint Chagall, és Dante is benne van és angyalok és Hieronymus Bosch és Rousseau és persze Goethe és Cserei Mihály és maga Lakatos. Ha valaki, az alkotó ismeri a világirodalmat, műve megformálásában rangos személy segítette, maga Tacitus, s miután megtanulta, hogy harag és szenvedély nélkül ábrázolt állapotában sustergővé válik a ketrecbe zárt indulat, és farkasok viczorognak a pórázon vezetett minősítés mögött, Lakatos ártatlannak látszó mondatai mögött nemcsak Klóó pirul, gépfegyver csattog, de maga a könyvbe parancsolt eleven élet enged meg olykor egy-egy visszafojthatatlan fényként felvillanó mosolyt. Lakatos nemcsak a nagy prózairók közé emelkedett a FARSANG-gal, de valamiképpen iskolát is csinált, csak tudják tanítványai egykor utánozni látszólag ártatlan, szabadon hagyott mondat-

logikáját, a költőként élt, átéletelt és tanult mondatlűktetést, a gondolati rimek pántját, s azt az elbűvölő optikát, ahogy ártatlannak álcázott kísérleti asztalán elvégzi derült viviszekcióját. A boncasztalon egy család, egy földrajzi közösség, egy ország, egy világ, az ég, a pokol és egy kisfiú, aki szemünk láttára nő művésszé, horizontja peremén a katonai és civil frontok áldozatai, és az olvasó igazán nem érti, hogy tud olyan jól mulatni olvasás közben, amikor az egész olyan kétségbeejtően szomorú. A szem, amely a mikroszkóppal dolgozik, objektív, a szíke, amely az asztalon operál, megbízható, saját organizmusába vígan belevág az életrajz írója, mintha nem a maga vérét csorgatná, míg megírja az Ember Komédiáját. Ahogy kedvelt kutyái, gondolatok fűvében hempereg, s így, hátára fordulva, bámulja a körülte zajlott, zajló és zajlani fogó csodálatos, ismétélhetetlen, elbűvölő, átkozott, gyönyörű és mocskos életet.

Könyvének nyitása egyenesen összehasonlításra ingerel, bár a párhuzam elég meglepő: a recenzensnek Tormay Cecile híres műve, A RÉGI HÁZ jut az eszébe, s mindjárt el is neveti magát, mert hát hogyne nevetne azon, hogy A RÉGI HÁZ éppen úgy kezdődik, ahogy Lakatos életrajza, Tormay Cecile öszsülei német fakitermelők, a nagy folyón érkeznek szálfákkal Keletre, Magyarországra, Lakatos ósanyja is német földről megy pántos szekéren árut szállítva Hollandiába, folyó helyett a vizet a tenger képviseli, a holland viziváros figurái közt ott Rembrandt fiktív alakja. Az olvasó meglepetésére kiderül, a Megváltó többek között hollandul is tudott, különben hogy hívhatná fel Lakatos ósanyja figyelmét arra, hogy egy kötélverő-familiának árujával mégiscsak a török dúlta Magyarországon volna több lehetősége, mintsem a tengernél. Ideérkezve azután gazdagodik a család a legváratlanabb etnikai és foglalkozásbeli elemekkel. Micsoda képtár van a brandenburgi ósanya galériájában, az Árpáddal jött vaskalapáló leszármazottjai osztrák és angol atyafikkal rokonosodnak, a kötélverő iparosok mellett tudósok, kanonokok, mézesbábosok, pékek, suszterek, ácsok, mérnökök. És micsoda baráti kör kocog Daimler úr gépkocsija mögött, jóval az *Újhold* fiataljainak feltűnése előtt felbukkan Vajda János, a költő, a család jó embere, Ginával, mellette egy eb- és ma-

jomtenyésztő természetbarát, ott van Vass József is, a miniszter Biller Irénnel, és persze Lakatos szűkebb familiája, a bicskei bankház vezetője, az apa, aki mögött pékműhely füstölög, még távolabb suszterek szurkos cérnája kunkorodik, a kertből mézillat árad. Személyes baráti köre is változatos, az Anyaszentegyház Szeráfikumában olyan kevés eredménnyel hívónek nevelt Lakatosnak sem a felvilágosító adatokkal nem fukarkodó iparosgegedet, sem az Ágota néni történetét közlő Ádámot nem lehet soha elfelejtenie. E káprázatos gazdagságú, változatos emberanyagának, persze nemcsak a könyv, a költő és a prózairó nagyra növekedése érdekében is mindenképpen szerephez kellett jutnia Lakatos élete színpadán. Ahány figura, annyi-félét adott az alkotónak, vagy annyiféle módon fosztotta ki. Az adás és elvevés kettős él-ménye nélkül nincs nemes irodalom.

Ahogy műfordításaira ráfigyel művének olvasója, úgy lepődik meg a kötet portréfejezetem. A festés szavakkal történik, de micsoda Szabó Lőrinc néz vissza ránk Lakatos ábrázolásából, Berda József szalonnájának még a szagát is érezzük, s a lány, aki Lakatos érzelmi életén és a világtörténelmen egyazon talppal lépett át, nemcsak Lakatos magánmitológiájának figurája, valamennyiünk tulajdona lesz. Van a Lakatos fordította AENEIS-ben egy volscus katonahajadon, Camilla, akiről azt írja Vergilius, úgy fut át a búzavetésen, hogy talpa alatt nem hajlik meg a kalász. Lakatos szerelme, aki egyben minden további szerelem, s aki jogfosztottságában minden emberi méltóságában a történelem vagy az értelmetlen, túl korai halál által kergetett, meggyalázott ember szimbóluma, úgy lépdél át az olvasó gondolataim, mint egy anti-Camilla. Korra sincs, mégis él, az olvasó haláláig.

A FARSANG című fejezete e műben kulminációs pont. Ebben a sajtóságos gazdagságú, váratlan irodalmi meglepetésben a recenzens sose hitte volna, hogy számára ezentúl a Bolkonszkij herceg fémjelezte háborús ábrázolás egyik paraméterére a Lakatos Ádám barátja közvetítette eseménysorozat révén megismert Ágota néni paramétere felel. Ágota története kapcsán angyalok és ördögök tanácsaltanul néznek egymásra, az angyal zavartan

elfordul, de az ördög se fölényes, patáját rá-
ga tanácstalanul. Már Cica néni is felejt-
hetetlen, már Gunda néni is az, aki az élet
legváratlanabb pillanataiban, ha kérdezik, ha
nem kérdezik, egyszer csak megszólal, s mi-
kor éppen valaki meghal, szeliden azt mond-
ja, vágok egy kis husikát. Már a keresztapa
halálának körülményei is azok, vagy miköz-
ben közéleti nagyságok között a háromesz-
tendő Lakatos a megterített asztalon vendégtől
vendéig taszigálják tálak és tányérok
között az abroszon, hát még Ágota néni. Az
olvasó már a névnél elkezd asszociálni, a név
szelid és rózsailatú, Kiss József versét idézi,
abban szerepel egy a vőlegényéhez sirig hű,
a Tisza ellen pert indító vénkisasszony. Lata-
kos Ágotája a németek és oroszok közt há-
nyódó, hol elvesztett, hol visszafoglalt Bicske
és Etyek színhelyein mozog, miközben a ki-
rabolt ház elé rakott zongorán Ádám, a barát,
órákon át az oroszoknak klasszikus zenét
zongorázik, az unokahúgok után az oroszok
az aggszűzet is megerőszkolják, az akció
órákig tart, nem csoda, ha Ágota néhány hét
múlva halott. A vénkisasszony annak idején
elkészített végrendelete az eseményeknek
megfelelően megváltozik és kiegészül, teme-
tésének forgatókönyve van, mely a frontok
cserélődése miatt megvalósíthatatlan. A falu-
siak igazán végrehajtanák Ágota utolsó ki-
vánságát, ki tehet róla, ha lehetetlen, mert a
temetési menetet gépek lövik, bombázzák, a
lovak összerogynak, a koporsó az árokba gu-
rul. Mire a repülő elmennek, az oroszok ép-
pen szembemásiroznak a gyászmenettel, a
gyülekezet csak úgy tud menekülni, hogy
Ágota néni unokahúgai elhitetik az oroszok-
kal, a felvonult falusi gyászolók fogadóbizott-
ság. Az oroszok boldogan átveszik a laza er-
kölcsei hölgyek által átnyújtott szalagos ko-
szorúkat a feliratokkal: „Nyugodj békében”,
„Örökre emlékezünk rád”, s ha az olvasó azt
hiszi, vége a történetnek, téved, a recenzens
azért érezte azt, hogy az angyal egyre zavar-
tabb, és az ördög már a farka bojtját tépdesi.
Mután a kisasszonyt a háborús események
miatt nem lehet kriptában eltemetni, elhan-
tolják egy kertben, de szegény Ágotának ott
sincs nyugovása, mert az oroszok az ősi re-
cept szerint értékeket keresnek, és porha-
nyóssá locsolják a földet. Nem kis meglepe-
tésükre az akkorra már kissé használt Ágota

teste bukkan elő ezüst és értéktárgyak he-
lyett. A rémregény folytatódik: Ágota tetemét
mindig új helyre temetik, de mindenhonnan
újra kilocsolják, végül egy élelmes tehetős rá-
jön, ezüstneműje és egyéb tartós értéke szá-
mára rendkívüli védelem Ágota immár köz-
ismert teteme, de ésszerűbben kell elhantol-
ni, fedél alá. Átveszi hát a romantikus utóéle-
tet élő halottat, s értékei fölé temeti egy fé-
szerben. Amire nem gondol, olyan termé-
szetes: egy orosz meglesi, a leselkedőt egy
másik orosz lesi meg, aki az Ágota immár el-
viselhetetlen állapotba került teteme mellett
a feltételezett kincs miatt megöli a társát, s a
mészárosfamiának immár nem a vénlány,
egy katona holttestével kell elszámolnia. Ho-
gyan tehetné? A karon ülő gyerek kivételével
az orosz tiszt a négytagú család minden tagját
agyonlöveti. Ezek után mi volna ebben a
könyvben, ami még meg tudná lepni az em-
bert? Borgia Lukrécia esküvője, Lakatos elő-
adásában, aki gyerekfűle a szajha szót szuká-
nak érzékeli, és nemigen érti, hogy miért ne
máskálhatnának meztelen kutyák a földön,
és miért ne szedegethetnének bonbont a szó-
nyegról egy orgián, amiről azt képzelem, olyan,
mint egy diszvacSORA.

Lakatos egyik szerelme úgy rögzül Lakatos
gondolatai között, ahogy utoljára egy gyere-
kelődáson látta, ahol az golyát alakított. Áll
az emléklány, gyönyörű, és golyacsőre van,
arcán egy másik emléklány kormos napszem-
üvege, valahol a színpad peremén Sztálin ki-
végzett fia, akiről az oroszok beszélgetnek, a
kamasz Lakatos először hallja Berija nevét, és
Gunda néni csak úgy magának érdeklődik,
helyes-e, ha töltene egy kis borocskát. Tár-
gyak, munkaeszközök, hullák, zongorák, lo-
csolók, szellemek körberöpülnek, csörgeti az
ördög a golyókat, és bár nem kérdezi, hogy
hol a piros, Lakatos tudja. Mikor mindezek
történetek Ágota néni hullájával, már közele-
dett a piros. Ligeti Miklós, a vándor könyv-
árus cédulát dob ki a marhavagonból, *visznek
a halálba*, Lakatos olvassa; irás a porba, em-
berpor a levegőben. Akkor a golyó éppen
zöld volt. Gunda néni néz, csak úgy magának
megint bejelenti: „vágok egy kis husikát!”. Csip-
kés szegélyű szentképek szállnak, Lakatos
megfogja őket, egyszerre préseli le a bűbajt
az iszonyattal, koronaként mellébiggyeszi sa-

ját fogsága alapidokumentumát, a kihallhatási jegyzőkönyvet, s aztán lezárja ezt az elbűvölő rémlátomást, amit létrehozott, egy nagy költő váratlan képével, „*a mindenséget tartja fején a bozótban egy kis menyét kérdőjellel merevedő teste*”. Elkészült az Ember Komédiája. Köszönjük meg Lakatosnak.

Szabó Magda

ELLEN-VETÉSEK ÉS ARATÁS

Rába György: *Kézzrátétel*
Szépirodalmi, 1992. 105 oldal, 254 Ft

Van a lírai teljesítménynek egy olyan típusa, amely nem fokozatosan megérlelt belső és külső lehetőségek százfokú számléltráján haladva, mindenkinek látható ütemben válik érvényessé, hanem ugrászerűen, a hosszú türelem centripetális erejével, öregkorban. A költők többnyire merész gesztusokkal lépnek a nyilvánosság elé, vakító fénnel, majd arányosan kiteljesednek, s még idejében élvezik szorgalmasan gyarapított hírnevük előnyeit.

Van azonban más eset is.

Paul Valéry írja egyik jegyzetében Rembrandtról: „*A kora Rembrandt fölöttébb gondos és lelkiismeretes portréi. Majd az öregkori merészség – s nem az ifjúkori. Mert az öregkori az anyagon belül jön létre, mégpedig azoknál, akik megtalálták az anyag univerzumának útját – míg az ifjúkori az anyag előtt létezik.*”

Rába György versvilága első pillantásra kissé darabosnak, nyersnek, könyörtelennek tűnik. Alig-alig kínál módot a közeledésre, jobbra csak roppant anyagának törési felületeit fordítja felénk, nem háttérbe szorított hordozó rétegeit, nem az író tapasztalatának lineáris füzereit, melyekhez fölzárkózhatnánk. Centrális ábrázolás ez, peremén élesen megidézett emlékek párja lebeg: olyan, mint azok a virágok, amelyek kifeszlenek egy örökzöld, tüskés és csaknem félelmetesen páncélozott kaktusz törzsének falán. Szükszavúságának rezervátumában egy megfeszített figyelmű, vígyázatos próféta ül, aki önmagát

is megrázó pontossággal keresi egyéni és történelmi létének örökké jelenvaló kataklizmái. Közlékenysége – ezt gyanítjuk kámeaszzerűen zárt formavilága mögött – a produktivitás vetélytársává válik egy végső pillanatban, s mintha kissé homorú tenyértartással nyújtaná a kezét. A dolgokat nem látható felületüknél közelíti meg, hanem abban a pillanatban, amikor elfordulnak tőlünk: soha nem ábrázol, hanem mindig eltakar, azaz egy bizonyos szemérmes mozdulattal teregeti elénk portékáit. Az élet minden ellenállását egyetlen „gátlásban” egyesíti, s ez olyan koncentrációval és keménységgel vérteti föl, mely megakadályozza műveiben a fegyelmezetlenség kísértéseit. Keményet tördel ki keményből: nem leszűr, nem apróságokból bontja ki következtetéseit, rideg alapanyagokat választ archaikus, érdes felületű versfiguráihoz. Verseinek nincsen benső kiterjedése. Olyan érzésünk támad olvasáskor, mintha barlangban járnánk, ahol a kiút, a szakadék, a barlanglakók fészkei és a visszhangok forrásai egyforma közelségben nehézkednek körülöttünk, és lenyűgöznek a személytelen munkának csaknem embertelen lelki tömbjeit. Tartogat valami körültekintő diszkréciót az étellel, a világgal, a halállal szemben, irtózik a „szószertintésigtől”, élményeit folyton distanciába tolja, s ebben a distanciában avatja láthatóvá, nem személyesen mitológiaivá. Nem engedi, hogy művei ráncos bőrű csecsemőként lépjenek a világba: mestertechnikájában dolgozik egy kényes tisztogatási, sőt konzerválási hajlam, mondhatni papos elkötelezettség, amely makacs kitartással utasítja el az emberi s történelmi környezet méltatlan elemeit, miközben önmagában teremti meg azokat az „etikai pontokat”, melyeket tízparancsolatként szegez szembe a világ véletleneivel.

Amint olykor föl-fölütjük fejünket a kötetből, arra gondolunk: milyen hatalmas lehet annak az embernek az ereje, aki ilyen radikálisan áll szembe a világgal... Aki nem érzés szerint (minden érzés pontatlansághoz vezet), hanem funkció szerint teszi magát ellenlábassá, hogy annál erőteljesebben mondassa el személyes ellenvetéseit. Az eremita ellen-vetéssel arat sikert a figyelmetlen világon.